

МОВНІ МОДЕЛІ ПРОСТОРУ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглядаються способи репрезентації просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовних картинах світу. Проведено аналіз специфіки просторових моделей, питомих для «наївної картини світу» кожної з мов; виявлено й докладно розглянуто найхарактерніші вияви просторової ізосемії. Виділено й проаналізовано аспекти аломорфізму просторових уявлень трьох мовних соціумів.

Ключові слова: концепт, фрейм, субфрейм, слот, локус, сублокус, мовна картина світу, концептуальна метафора.

Порубіжжя тисячоліть, яке протягом останніх років стало звичним ототожнювати з початком якісно нового етапу в історії розвитку людської цивілізації, позначилося й істотними змінами в царині науки — докорінним переглядом старих і народженням нових наукових стратегій і теоретико-методологічних підходів, переакцентуванням та оновленням базисних наукових парадигм. Характерною прикметою сучасного етапу розвитку мовознавчої науки є її «експансія» в суміжні галузі знання, тісна взаємодія мовознавства з комплексом дисциплін антропологічного спрямування, що привело до формування антропологічної парадигми, у межах якої мова — на продовження поглядів В. фон Гумбольдта — розглядається як найголовніша діяльність людського духу, що пронизує всі сфери людського буття і пізнання. Відтак пріоритети уваги мовознавців було перенесено з матеріально-ідеальних мовних феноменів як об'єкта пізнання, «відстороненого від людини» в сосюрівському смислі, на суб'єкт пізнання — людину («мовну особистість») з її ментальним світом та формами зберігання в ньому знання, яке опредмечується мовними фактами.

У контексті окресленого підходу до мови істотні зміни спостерігаються головним чином у сфері розуміння лексичного значення слова, адже «представники когнітивної лінгвістики зосередилися на його суб'єктивізмі, антропоцентричності, культурній зумовленості та енциклопедизмі»¹, потрактовуючи його в термінах акту «<...> інтерпретації фрагмента світу людиною, який не зводиться до відношення між знаком і реалією, тобто до референції. <...> значення слова входить як складова частина до структури знання про навколишній світ, із чим і пов'язаний його енциклопедичний характер. Дослідити семантику слова для лінгвіста-когнітолога означає насамперед подати опис еталонного ментального образу, що міститься у свідомості людини і

¹ Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. — 2-е вид., випр. і допов. — К., 2004. — С. 18.

відповідає слову, а не окреслювати умови та межі денотації»², як це раніше робили дослідники, передусім структурні семантики.

Простір є однією з базисних категорій людського світосприйняття і свідомості. Визначаючи фізичні межі, у яких розгортається людське життя, простір, поряд з часом, входить до числа тих «фундаментальних»³ понять, за допомогою яких люди сприймають, осмислюють, витворюють світ і які представлені практично в усіх мовах світу.

Маючи знакову природу, простір посідає одне з центральних місць у символарії людської культури. Притаманна йому культурна семантика є однією з найдавніших символічних «мов» людства. Метафоризація на основі переосмислення сприйняття простору як однієї з базових поняттєвих категорій широко використовується у мовній номінативній діяльності. Основою метафоричної транспозиції є фрейми просторового характеру, за допомогою яких людина орієнтується в просторі. Просторові характеристики переносяться на явища непросторового плану: реалії матеріального чи суспільно-політичного життя, перебіг історичних подій, психоемоційні стани людини.

Як одне з універсальних понять людської культури і один із найважливіших фрагментів концептуальної картини світу простір з притаманною йому символічною семантикою привертав увагу багатьох науковців, серед яких А. Вежбицька, Дж. Лакофф, Ю. Лотман, В. Иванов, Ю. Степанов, В. Топоров, В. Гак, Т. Цив'ян, С. Нікітіна, Т. Ніколаєва, І. Сєдакова, Л. Бабенко, Н. Слухай, Т. Філоненко та ін. Ідіоетнічні особливості вираження просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовах також ставали предметом науково-лінгвістичних студій (П. Редін, О. Кардашук, Ж. Соколовська, І. Путова, О. Євтушенко та ін.).

Проте на сьогодні не існує спеціальних мовознавчих досліджень, у яких особливості транспозиції просторових значень розглядалися б у контрастивному культурологічному аспекті, хоча таке звернення до матеріалу мов, що належать до різних груп індоєвропейської мовної сім'ї (слов'янської, германської, романської) — відповідно української, англійської, іспанської, — надає широкі можливості для зіставлення й виявлення як збігів в осмисленні й моделюванні простору, що зумовлені універсальністю психокогнітивних процесів людини, так і «яскравих, несподіваних контрастів і тонких відтінків»⁴, спричинених особливостями етнологічного і культурологічного характеру, специфікою типологічної будови тієї чи тієї мови, умовами її історичного розвитку тощо.

Отже, актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю осмислення культурних реляцій простору як фундаментальної категорії людського буття в міжмовному та міжкультурному аспектах, що сприяло б подальшій розробці теоретико-методологічних та емпірико-практичних основ мовознавчих досліджень у галузі сучасної лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології.

Метою статті є комплексна характеристика мовних засобів репрезентації концепту ПРОСТІР в українській, англійській та іспанській мовах в аспек-

² Там же.

³ *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков. Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва; предисл. Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёва. — М., 1999. — 776 с.

⁴ *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. — М., 1986. — 143 с.

ті закономірностей переносу значень з просторової сфери в непросторову на тлі універсальних і національно-специфічних аспектів, характерних для процесу транспозиції ословленого знання, результати чого інтерпретуються в дусі ідей антропологізму в мовознавстві.

На основі аналізу мовних засобів, які репрезентують концепт ПРО-СТІР у трьох неблизькоспоріднених та різноструктурних мовах, вироблено фреймову модель реалізації мовної концептуалізації просторових уявлень, опрацьовану під кутом зору ідей модерних когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Концепт уявляється нам як своєрідна парабола — крива значення слова, яке, власне, й становить об'єкт концептуалізації, одним своїм кінцем занурена у ментально-психологічну сферу індивіда — представника певної лінгвокультури, іншим — у реальний світ, що знаходить свою вербалізацію за допомогою певних мовних форм. У такій інтерпретації концепт може розглядатися як своєрідний «посередник» між словом, ментальною сферою людини та екстралінгвальною реальністю.

У контексті цього дослідження особливої актуальності набувають концепти, які у той чи той спосіб пов'язані з просторовими уявленнями певних етнічних соціумів. Такі концепти в науковій літературі ідентифікуються як локуси (лат. *locus* — «місце») — «просторові образи (моделі), що мисляться як закриті стосовно людини, культурно значущі для неї і соціально освоєні»⁵.

Як квант знання концепт являє собою багаторівневе / багатоярусне ментальне (психічно)-мовне образне утворення, глибинний смисл та істотні / типові ознаки якого, у свою чергу, увиразнюються через такі когнітивні структури, як фрейм та гештальт, зберігаючись у них у «згорнутому» вигляді й виявляючи здатність розгортатися при збудженні, активації семантичної (асоціативної) мережі⁶. Когнітивний обсяг *фреймів* розширюється за рахунок *субфреймів*, що належать до нижчих рівнів, зазвичай вони вміщують частину інформації (відношення «частина / ціле») і *слотів* — додаткових (термінальних) вузлів, що вбирають у себе нові смисли й адаптують фрейм до конкретної ситуації, змінюючи деталі відображеної у фреймі загальновідомої моделі.

У наукових розвідках лінгвістів і філософів культури (А. Вежицька, Є. Верещагін, Я. Голосовкер, А. Гуревич, В. Красних, О. Лосєв, Ю. Лотман, В. Маслова, П. Флоренський та ін.) окреслено характеристики простору як поняттєвої універсалії, яка є найважливішою формою світу й життя в ньому людини. Уявлення про простір під різними кутами зору досліджувалися в мовознавстві, психології, культурології та міфології. Різновекторність дослідження феномену простору сприяло становленню особливостей просторової картини світу — окремої людини, певного етносу чи людства в цілому, що зумовило її «багатошаровість» і доцільність трактування в термінах складного і рухомого семіотичного механізму⁷.

⁵ Прокоф'єва В. Ю. Русский поэтический локус в его лексическом представлении: на материале поэзии «серебряного века»: Дис. ... д-ра филол. наук. — СПб., 2004. — С. 9.

⁶ Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. — М., 2002. — С. 181–186.

⁷ Лотман Ю. М. Сюжетное пространство русского романа XIX столетия // Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь. — М., 1988.

Формуючи універсальний, базисний код культури, просторові уявлення вже на ранніх етапах розвитку людства пов'язуються з ідеєю руху — переміщення в просторі, що становить його «внутрішню характеристику»⁸. У контексті архаїко-міфологічної моделі світу рух означає не просто зміну локалізації: він осмислюється як інструмент подолання й підкорення простору, виявом чого є досягнення центру як кінцевої мети подорожі. При цьому рух супроводжується й відповідними якісними змінами, найчастіше внутрішнім переродженням (ініціацією) того, хто рухається певним шляхом. Таким чином, фрейми «початок подорожі» та «рух» оприявнюють міфологему «шлях», що засвідчують міфопоетичні, фольклорні, а також художньо-літературні та публіцистичні тексти.

В інтелектуальній практиці логосної доби історично сформувалися два основні підходи до осмислення концептів ПРОСТІР і ЧАС: субстанціональний (Демокрит, Ньютон) і релятивістський (Платон, Арістотель, Г. Лейбніц, В. Вернадський). Епохальним за своїм значенням стало вчення А. Ейнштейна з його ідеєю органічної єдності простору й часу, які розглядалися вченим як елементи чотиривимірного «просторово-часового континууму». У царині художньо-естетичної думки ця ідея своєрідно актуалізувалася в працях М. Бахтіна, який поєднав концепти ПРОСТІР і ЧАС стосовно літературно-художнього твору в одне формально-змістове ціле — хронотоп⁹.

У сучасній філософії простір мислиться як форма й необхідна умова існування фундаментальних матеріальних явищ і процесів. Властивостями простору традиційно вважають тривимірність, безперервність, однорідність, ізотропність, кривизну, кінечність / безкінечність. При цьому постулювання саме такої кількості і якості просторових вимірів залишається одним із найсуперечливіших питань філософської науки. Відсутність довершеної загальнофізичної картини простору, що стало особливо помітним у ХХ ст., спричинила дедалі ширшу розробку проблем природи й сутності простору, зокрема й у лінгвістичному вимірі.

Ізоморфізм основних для багатьох мов світу просторових моделей, структура яких визначається антонімічними субфреймами «попереду / позаду», «вгорі / внизу», «праворуч / ліворуч», «далеко / близько», пояснюється їх формуванням у практичній діяльності людини (спочатку безвідносно до соціальних, а також гендерних характеристик індивіда) на найбільш ранніх стадіях розвитку людської культури, коли ще не існувало спеціально виробленої системи просторових координат та засобів їх визначення, а тому людина використовувала найбільш прості, доступні, «підручні» точки відліку й виміру, дані їй у безпосередньому досвіді, — власне тіло й горизонтально орієнтований географічний простір (тобто поверхню землі).

На вищих стадіях цивілізаційного процесу базисний шар просторових номінацій конкретного мовного соціуму розширювався, ускладнювався, урізноманітнювався, зокрема й під впливом артефактів культури та історії кожного окремого етносу.

Специфіка просторових моделей, які характерні для «наївної картини світу» кожної з досліджуваних мов, аналізувалася в контексті презумпції

— С. 325–348.

⁸ *Топоров В. Н.* Пространство и текст // Текст: семантика и структура. — М., 1983. — С. 227–285.

⁹ *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. — М., 1975. — С. 256.

стадіальності просторових уявлень людства. Як питомі для неї універсальні способи конститування простору розглядалися антропо- і геоцентрична просторові моделі. Було з'ясовано, зокрема, що антропоцентричний просторовий канон у мовній картині світу (МКС) реалізується за трьома напрямками — як антропоцентризм, антропометризм і антропоморфізм і оприявнюється через «олюднення» явищ навколишнього світу, створення «людиноорієнтованих» еталонів (стереотипів), які визначають кількісні та якісні вектори сприйняття дійсності. При цьому антропоцентричний і антропометричний принципи організації національних МКС назагал частіше заявляють про себе в процесах вторинної номінації — персоніфікації / метафоризації, метонімізації, тоді як антропоморфний принцип виявляється більш актуальним як підґрунтя для міфологізації просторових уявлень. Специфіка вимірів простору, ідентифікованих як геоцентричний код, передбачає характеристику його фізичних параметрів щодо горизонтальної поверхні (землі), яка береться за точку відліку (нульовий рівень). У цій парадигмі простір розглядається здебільшого у вертикальному зрізі, і його основні параметричні характеристики пов'язані з векторами, що лежать на одній лінії, відображаючи протилежні напрямки *угору* й *униз*. В англійській мові основними засобами просторового дейксиса на позначення орієнтацій *угору* й *униз* виступають лексеми *up* і *down* (а також *below* й *beneath*); в іспанській — *arriba* / *abajo*.¹⁰

Використання соматизмів є одним із найпоширеніших засобів мовної рефлексії просторових відношень. Відзначається існування міжмовної образності та аналогічного семантичного наповнення одиниць соматичної лексики, зокрема тих, що вживаються для мовного вираження просторових відношень чи номінації об'єктів простору (укр. *гурло* (ріки), рос. *устье*, англ. *mouth*, ісп. *boca*).

Концептуалізація просторових уявлень українською, англійською та іспанською мовами найрельєфніше постає в процесах вторинного семіозису, які було, зокрема, досліджено в контексті впливів процесу урбанізації на розширення діапазону й національну специфікацію засобів просторової номінації. Так, місто, услід за М. Вебером, Р. Белютіним, О. Гуньковою та ін., інтерпретується як «друга природа», антропогенний ландшафт, урбанізований простір. Семантико-когнітивний аналіз українських паремій з ключовими словами *місто* / *село*, *міський* / *сільський* продемонстрував дихотомічну протиставленість міста й села в українській МКС. При цьому в українській етносвідомості — переважно аграрній — відбувається концептуалізація мі-

¹⁰ Мовний матеріал було опрацьовано на основі таких лексикографічних джерел: Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. — 2-е вид., випр. — К., 2005. — 1056 с.; Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. — К., 2003. — 1098 с.; Толковий словарь англійських пословиц / Р. Райдаут, К. Уиттин; пер. А. П. Нехая. — СПб. 1997. — 256 с.; Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. — К., 1963. — 791 с.; Українські приказки, прислів'я і таке інше: збірник О. В. Маркович та ін. / Уклад. М. Номис. — К., 1993. — 768 с.; Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд., вступ. ст. М. М. Пазяка. — К., 2001. — 392 с.; *Calvo L. Martínez. Diccionario Ruso-Español*. — Barcelona, 1995. — 960 p.; *Diccionario de la Lengua Española*. — Madrid, 2001. — Vol. 1. — 1080 p.; *Martinez Amador E. Diccionario grammatical y de Dudas del Idioma*. — Barcelona, 1985. — 704 p.; *Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. — Oxford, 1974. — 1054 p.; *Longman Dictionary of Contemporary English*. — Harlow, 2005. — 1950 p.; *Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs / By Richard A. Spears*. — McGraw-Hill, 2006. — 1098 p.

ста як чужого простору (*Без грошей до міста, без солі додому*); село протиставляється місту як осередок житейської мудрості й високих моральних цінностей (*До міста по гроші, а на село по розум* тощо). Аналогічним чином антитеза «село–місто» відбилася й у творчості українських письменників другої половини ХІХ ст. — Івана Франка, Панаса Мирного та ін. Аналіз корпусу українських паремій дожовтневої пори засвідчує також, що у свідомості сільських жителів сформувалося уявлення про зарозумілість городян (*Що город, то норів; Що город, то гонор*).

В англійській мові спільне для української та англійської МКС явище негативного конотування міста спостерігається в популярному вислові Вільяма Купера (ХVІІІ ст.) *The God made the country, and man made town* (досл. «Бог створив село, а людина — місто») у значенні «штучні, створені руками людини об'єкти не такі гарні, як витвори природи». Типологічно спільним для української та англійської МКС виявилася й притаманне англійській мовній свідомості протиставлення мешканців міст та сільської місцевості (*town mouse / country mouse*). Однак, на відміну від української МКС, воно не є таким гострим і принизливим для мешканців сільської місцевості. Оцінні іпостасі урбанолексеми *town* для позначення різних форм соціальної активності індивіда в таких англійських фразеологічних одиницях, як *on the town* — про того, хто веде непутяче життя, *a man about town* — «денді, світська людина; жуїр», а також відверто негативні конотації, пов'язані з лексемою *city* у фразеологічних зворотах *city slicker* (амер.) — «чепурун, франт, пройдисвіт», *go up and down the city road* — «вештатися по міській дорозі» в зіставному аспекті (нагадуємо, що досліджуються вербалізації, властиві лінгвокультурам), можуть бути кваліфіковані як аломорфні явища. Натомість ціннісний потенціал сублокусів (субконцептів із просторовим значенням) *вулиця, бульвар, площа, базар / ринок* та їхніх дериватів виявляє ізосемію в усіх трьох зіставлюваних мовах, що пов'язано з використанням лексичних компонентів *вулиця / street / calle* для актуалізації слоту «соціальна поразка, занепад»: укр. *бути (опинитися) на вулиці*; англ. *(to be) in the street*; ісп. *quedar(se) en la calle, echar a uno a la calle* тощо. Крім цього, в англійській, українській, іспанській мовній свідомості вулиця асоціюється із загальним, усередненим: укр. *людина з вулиці*; англ. *man / woman / men in the street*; ісп. *de la calle*. Як явище симетрії у трьох зіставлюваних мовах варто розглядати й особливості використання деривата *вуличний* як аксіологічного маркера для позначення людей та явищ: укр. *вулична жінка (дівка)*, буков. діал. *вуличниця*; англ. *street woman / street walker*; ісп. *cantonera*; укр. *вуличний авторитет*; англ. *street credibility*.

Виявом аломорфізму можна вважати дихотомію міських «підпросторів», що найчіткіше простежується в корпусі англійських фразеологізмів з ядерним компонентом *вулиця (street): high (main) street / back street*. При цьому з укоріненням «феномену міста» в культурній свідомості англійського етносу урбанолексема *street* починає дедалі частіше використовуватися і для номінування явищ непросторової дійсності — абстрактних понять, моральних якостей людини тощо (*a one / two-way street; to work both side of the street; (right) up your street; to be in the same street with smb.; life is one way street*), а назви окремих вулиць, зазнавши метонімізації, ідентифікуються сьогодні як позначення окремих сфер суспільного, політичного, економічного, культурного життя (*Wall Street, Downing Street, Harley Street, Lombard Street, Throgmorton Street, Grub Street, Wardour Street, Civvi Street, Queer Street*). В

українській мові такі приклади є менш численними; як найуживаніша відзначається топонема *Банкова*.

Аксіологічне навантаження має й урбанолексема *бульвар / boulevard / bulevar*, присутня сьогодні практично в усіх сучасних європейських мовах у значенні «широка алея посеред міської вулиці чи вздовж узбережжя», а також її деривати: укр. *бульварний, бульварщина*; англ. *boulevardier*; ісп. *bulevardera*. Аналіз випадків використання зазначених лексем як оцінних маркерів дозволив зробити висновок про те, що поняття, співвіднесені з бульваром (*бульвар, бульварний, бульварщина*), у зіставлюваних мовах назагал ретранслюють семантику ціннісного (естетичного) низу. Аналогічною є й аксіологічна маркованість прикметників: укр. *базарний (базарна баба)*; рос. *площадной (площадная брань)*; англ. урбаноніма *billingsgate* — «базарна лайка».

У зіставлюваних мовах широко використовуються можливості національної топоніміки. До цієї групи слід віднести насамперед паремії з топонімами, які асоціюються з подіями певної історичної епохи: укр. *Пронав (згинув), як француз в Москві, Були ляхам Жовті Води, буде ще й Пулява*; англ. *Meet one's Waterloo* — «Зустрітися зі своїм Ватерлоо»; ісп. *En Calatañazor, Almanzor perdió el tambor* — «У Калатаньяфор Альмансур загубив свій барабан».

Досить численну підгрупу становлять побудовані за схожими семантичними моделями іспанські й українські паремії з топокомпонентами, що відображають факти матеріальної культури локусу, фокусуючи увагу передусім на продуктах господарської діяльності мешканців конкретної місцевості чи населеного пункту. Іспанські паремії цієї підгрупи відповідають слоту «достаток»: *Pan de Bamba, mollete de Zaratán, ajos de Curiel, quesos de Peñafiel y de Cerrato la miel* — «Хліб з Бамби, булки з Саратана, часник з Кур'єля, сир з Пеньяф'єля, мед з Серрато», *Tres cosas tiene Almendralejo: trigo, cebada y vino añejo* — «Три речі є у Альмендралехо: пшениця, ячмінь і витримане вино». Натомість українські паремії в узагальненому вигляді відображають низьке матеріальне становище мешканців місцевостей, позначуваних тополексемами. Пор.: *У Печері — лягай спати без вечері; Сосниця розкішниця, єсть де сісти, та нема чого їсти; Городня — голодня; Піди й за Карпати, то треба бідувати; Піди за Бескиди — не збудеш біди* тощо.

Як явище асиметрії в контексті зіставлюваних МКС слід констатувати наявність великої кількості іспанських паремій, де подається естетична оцінка топооб'єкта, тобто «відображаються суб'єктивні уявлення носіїв мови про характер довкілля»¹¹. У більшості з них міститься позитивна оцінка локусу: *Quien no ha visto Granada no ha visto nada* — «Хто не бачив Гранаді, той не бачив нічого», *No hay peor cosa que ser ciego en Granada* — «Нема нічого гірше, аніж бути сліпим в Гранаді», *Quien no ha visto a Sevilla, no ha visto maravilla* — «Хто не бачив Севілью, той не бачив дива», *Lisboa, terra boa* — «Лісабон, мальовничий край», *Zaragoza la harta, Valencia la bella, Barcelona la rica, Huesca la atena* — «Сарагоса сита, Валенсія мальовнича, Барселона багата, Уеска чарівлива».

¹¹ ПUTOVA И. Н. Топоним в составе испанских и русских паремий // Науч. вестн. Воронеж. гос. архитектурно-строит. ун-та : Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. — Воронеж, 2008. — Вып. 1 (9). — С. 117–124.

Для прагматичної свідомості англійців майже не характерне таке емоційне сприйняття краси своєї батьківщини. Найбільше, на що в цьому сенсі спромоглися англійці — це перифрази на зразок *The garden of England* — «сад Англії» (про долину річки Івшем (*Evesham*) у графстві Кент).

Англійські приказки також засвідчують помітно більший історичний оптимізм і самовпевненість англійців порівняно з соціальним песимізмом українців, спричиненим складними умовами історичного розвитку їх батьківщини. Впадає в око і закарбована мовними формами більша соціальна згуртованість мешканців Британії, зумовлена раннім розвитком капіталістичних відносин і, відповідно, формуванням робітничого класу: *What Manchester says today, the rest of England says tomorrow* — «Що у Манчестері скажуть сьогодні, завтра скажуть в усій Англії».

Зіставний аналіз аксіологічних можливостей гідронімічних локусів *річка* і *море* дозволив зробити висновок про те, що гідронімічний локус *річка* найширше представлений в українській МКС, що зумовлюється особливостями геокліматичних умов на територіях, де селилися давні слов'яни. Цей екстралінгвальний фактор відображається, зокрема, в уявленнях українського соціуму про річку як велику кількість чогось (субфрейм «об'єм»), слоти «дуже багато» і «достаток»): *литися річкою (рікою, річками, ріками); медові та молочні ріки; молочні ріки і киселеві (масляні) береги*.

В англійській МКС, головним чином у пареміях, які виникли в середовищі англійських переселенців у США, набуває актуалізації й аксіологізації така прототипна ознака гідролокусу *річка*, як 'рух води в певному напрямку', зумовлена фактом використання річок континенту як транспортних магістралей (*sell smb. down the river; send somebody up the river; up the river*). У системі просторових уявлень, питомих для іспанської МКС, відзначається деактуалізація семантики водотоку і руху *уверх / униз* по річці, яка зумовлена особливостями рельєфу країни.

Відзначаються розбіжності щодо «обсягу» використання і фреймової структури локусу *море* (англ. *sea*; ісп. *mar*) у зіставлюваних мовах. Явища аломорфізму в цьому плані зумовлені насамперед факторами екстралінгвального порядку, зокрема тією обставиною, що Англія й Іспанія завдяки їхньому географічному положенню протягом багатьох століть були двома найбільшими морськими державами в Європі. Натомість Україна впродовж тривалого часу не була територіально пов'язана з морем, хоча в свідомості українського етносу здавна існують уявлення про такий географічний феномен, як *море*.

В іспанській мові гідронім *море* становить основу кількох концептуальних метафор, що утворюють слот «марно витратити зусилля, намагатися виконати роботу, наперед приречену на невдачу»: *echar agua en el (la) mar* — «лити воду в море» (пор. укр. *Нащо в море воду лить, коли море повне*), *arar (cavar) en el mar* — «орати море» (пор. укр. *море мукою засіяв*), *echar lanzas en la mar* — «поцілити / кидати списами в море», *meter la mar en un pozo* — «вмістити море в колодязь», *vasiar la mar* — «вичерпати море», а також слоти, що містять характеристики таких людських вад, як непрактичність, дворушництво, надмірні забаганки, необов'язковість, недотримання обіцянки: *no hallar agua en el (la) mar* — «не знайти води в морі; не зуміти зробити найпростішого; упустити з-під самого носа (щось)», *nadar (navegar) entre dos aguas* — «плавати між двох морів; прислужувати і нашим, і вашим» (семантика дворушництва виникає тут завдяки дійсничному прийменнику

entre — «між»), *querer (uno) la mar e sus conchas* — «хотіти моря та його мушлі [на додачу]; хотіти забагато», *escribir en el mar* — «написано на морі; легко забувати про свої наміри, кидати слова на вітер» (пор. укр. *вилами по воді писано*); *hablar uno de la mar* — «говорити щось морю; будувати не-здійсненні плани».

Семантико-когнітивний аналіз українських, англійських, іспанських фразеологізмів з ключовими компонентами *pará / paradise / paraíso* засвідчує, що основою для виникнення переносного значення цих міфолем є прототипна (Біблійна) ідея цілковитого щастя, зумовлена й спільною етимологією названих міфонімів (від д.-ір. *pairidaēza* — «багатство, щастя, майно, скарб»): укр. *райське життя, земний рай*; англ. *earthy paradise / paradise on the Earth*; ісп. *paraíso terrenal*. Значення ціннісного верху передається також за допомогою іменників *небо, небеса* (як місця перебування Бога), що відповідає загальній просторовій орієнтації *уверх* (укр. *сьоме небо*; англ. *the seventh heaven*; ісп. *el séptimo cielo*). Відзначається превалююча іронічна забарвленість фразеологічних одиниць з лексемами *pará / paradise / paraíso* в зіставлюваних мовах: англ. *fool's paradise*; ісп. *paraíso de los bobos*.

Назви нижніх шарів потойбічного світу в аналізованих мовах є етимологічно відмінними, що може пояснюватися домінантним впливом різних культурних традицій: паганських вірувань, християнської релігії (укр. *пекло*; англ. *hell*; ісп. *infierno*), загальноєвропейської літературної традиції. При цьому в межах кожного із зіставлюваних мовних соціумів виділяється низка автентичних асоціацій, що становлять когнітивне підґрунтя процесів метафоризації назв нижніх субпросторів потойбічного світу. Так, група англійських паремій з компонентом *hell* об'єднується фреймом «безнадія, марні сподівання»: *not a hope in hell, not a prayer [in hell], snowball's chance in hell*. Актуалізована в ідіомі *snowball's chance in hell* прототипна ознака пекла — надміру висока температура — в українській МКС становить когнітивне підґрунтя таких іронічно забарвлених паремій, як *У неклі все тепло, а пойди в рай, то й дровами дбай; Як ти в рай, так и дров дбай, а як у пекло, так и так тепло*.

Таким чином, простір насправді є однією з центральних категорій (концептів) людської культури, за допомогою якої людина сприймає, досягає, усвідомлює світ, витворює його у своїй уяві та вербалізує засобами природної мови. Водночас, зумовлена культурно-історичним досвідом етносу / народу / нації, ця «універсальна» відбиває специфіку уявлень про простір у свідомості того чи того народу, яка особливо чітко увиразнюється при зіставному аналізі тих просторових уявлень, що історично склалися і дотепер існують у різних мовно-етнічних колективах.

V. M. BOHUTSKYI, I. O. HOLUBOVSKA

LINGUISTIC MODELS OF SPACE AS A NATIONAL-CULTURAL PHENOMENON

The article focuses on cultural and national peculiarities of space models in the Ukrainian, English and Spanish languages. The peculiarities of space models have been analyzed in the frames of «naïve world model», alongside with geometrical and evaluative aspects of semantic oppositions.

Keywords: concept, frame, subframe, slot, locale, sublocale, language world model, conceptual metaphor.